

Ярослав ОНИЩУК

ФІЛІЯ “ПРОСВІТИ” В БРОДАХ

Розкрито діяльність філії Товариства “Просвіта” у Бродях у 1891–1939 рр., зокрема, обставини її заснування, чисельність членів, основні види діяльності, розгортання читальні у повіті та конкуренцію з боку “Общества ім. М. Качковського”. Вказано на важливий внесок В. Щурата у формування філії.

Ключові слова: “Просвіта”, філія Товариства в Бродях, читальні у Бродівському повіті.

З-поміж усіх національних суспільно-політичних та культурних товариств на Бродівщині чи не найбільшу популярність мала філія Товариства “Просвіта”. Заснована в кінці XIX ст., вона зуміла не тільки вижити в складних умовах, а й перетворитися в міцний осередок національно свідомих сил Бродівщини. Дана розвідка побудована, в основному, на матеріалах, виявлених у фондах Центрального державного Історичного Архіву України у Львові, Тернопільського обласного державного архіву, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та Бродівського краєзнавчого відділу Львівського історичного музею.

Історія “Просвіти” на Бродівщині бере початок з 1891 р. Її засновником була невелика група бродівських інтелігентів на чолі з греко-католицьким катехитом місцевої гімназії о. Григорієм Яремою. В листі до матірнього Товариства у Львові, датованому 1 березня 1891 р., о. Г. Ярема писав: “Високоповажна адміністраціє. Постановивши оснувати в Бродях філію Товариства “Просвіта”, удаємся з уклінним проханням о ласкаву присилку 5 примірників статута...”¹. Цього ж дня на загальних зборах засновників філії було прийнято “Статут товариства філія “Просвіти” в Бродях”, під яким підписалися: о. Григорій Ярема – греко-католицький катехит гімназії, Петро Скобельський – гімназійний учитель, Андрій Чичкевич – професор гімназії, Володимир Лукавецький – судовий ад’юнкт, о. Юліан Мандичевський – парох в селі Білявці і т.д. Всього – 20 осіб².

Однак з причини формальних непорозумінь державне намісництво у Львові затвердило Бродівську філію Товариства “Просвіти” тільки 9 серпня 1891 р. 12 жовтня відбулися її установчі збори. Роботу “Просвіти” очолив о. Г. Ярема. Станом на 9 грудня 1891 р. філія нараховувала 58 членів і мала закладені читальні в селах Пониковиця і Ясенів³.

З перших днів своєї діяльності Товариство було змушене долати цілу низку перешкод, основною з яких стало москвофільство. Провідником москвофільських ідей було Товариство ім. Михайла Качковського, засноване в Бродях ще в 1876 р. і юридично затверджене намісництвом 22 липня 1877 р.⁴ “Бродська філія товариства до розвитку науки, звичаїв, ошадности під назвою Михайла Качковського”

займалася просвітою своїх членів, влаштовувала вечори, концерти, свята. При цьому поступово впроваджувалася в життя російська мова, звичаї, традиції. Таким чином, враховуючи близькість державного російського кордону (землі Бродівщини межували з територією Російської імперії), Товариство ім. Качковського мало неабияку популярність серед місцевого населення. Зокрема, у звіті загальних зборів “Просвіти” від 28 грудня 1899 р. зазначалося, що “...селяни не заявляють ніякої охоти до плекання “Просвіти” і що для того робота в тім напрямку натрапляє на великі труднощі. Для того причиняється головню убожество селян, неохота у селян і інтелігенції, а також деякі ворожі виливи...”⁵.

Поступово робота філії “Просвіти” налагоджувалася. Згідно зі звітом до матірнього товариства у 1899 р., в Бродівському повіті вже діяли 14 читалень. Із них у період 1898–1899 рр. були засновані читальні в громадах Суховоля, Черниця, Берлин, Білявці та Клекотів⁶.

Великою подією на Бродівщині стало перше Шевченківське свято, проведене з ініціативи “Просвіти” та інших українських товариств 21 травня 1900 р. З нагоди урочистості в часописі “Руслан” писалося: “Хто не обізнаний з Брідщиною, то, напевне, скаже: се нічого дивного, адже ж пам’ять Тараса пам’ятають і по селах, не то в такім великім місті і повіті... Але хто прожив в Брідщині бодай пару місяців і пізнав всі обставини сего повіта, сей навзнаки скаже: “дякувати Богу, що трупи встали і очи розкрили...”⁷.

З 1902 по 1907 р. діяльність бродівської філії “Просвіти” очолював професор В. Щурат. У цей час він працював у місцевій німецькій гімназії ім. архикнязя Рудольфа на посаді викладача філософії, а також української мови і літератури. Переїхавши у Броди, В. Щурат активно включився в національно-культурне життя міста. Він виступив проти намагань дирекції гімназії скоротити обсяг навчання українською мовою, організував різні культосвітні установи, в 1903 р. його стараннями було створено гуртожиток для селянських дітей, що навчалися в гімназії. Поряд із цим В. Щурат активізував роботу філії “Просвіти”. Однак це тривало недовго. Посилено займаючись літературною та науковою роботою (у бродівський період його життя були написані праці “З неаного польського рукопису XVII в.”, “Увільнення злочинця дівчиною в Бродях”, “Церкви греко-католицької парохії в Бродях” і т.д.; у 1903 та 1905 рр. він виїжджає у службу відрадження до Страсбурга та Києва), професор фактично перестав цікавитися роботою “Просвіти”. В листі до матірнього товариства у Львові, написаного о. Миколою Герасимовичем 20 червня 1908 р., говорилося: “Управа філії не функціонує. Д-р Щурат виїхав до Львова і забрав всі книжочки товариства, так що ми не знаємо навіть, хто є членом...”⁸.

25 червня цього ж року відбулися перевиборні збори, на яких було вибрано новий Виділ: головою став парох з Лешнева, о. Микола Герасимович, секретарем – викладач гімназії, історик Іван Созанський. Новообраний Виділ зумів в скорім часі відновити роботу всіх читалень, успішно відсвяткувати 40-річний ювілей Товариства “Просвіта”, провести декілька свят і вечорів. У 1911 р. у філіальному окрузі вже діяло 20 читалень загальною кількістю членів 1181 особа. Діяльність “Просвіти” дала почин до заснування товариств “Січ” на Фільварках Великих (Броди), Корсові та “Сокіл” у Підкамені⁹.

Перша світова війна принесла на Бродівщину страшні руйнування: більше половини сіл повіту були знищені, тисячі жителів розкидані по світу. В таких умовах бродівська філія “Просвіти” відновила свою діяльність тільки у вересні 1922 р. Газета “Діло” відгукнулася на цю подію так: “По причині воєнного і повоєнного лихоліття не заходив довгий час спасений луч просвіти у цей закуток нашого краю, де перед світовою війною запусив він на твердій опоці вже глибокі коріння. За почином гуртка студентів в Бродях і околиці скликано на день 11 вересня 1922 року загальні збори філії в Бродях, на які явилось около 40 учасників...”¹⁰. Згідно зі звітом новообраного голови Виділу о. Василя Павули, “філія “Просвіти” в Бродях дому власного немає, бібліотека знищена у війні...”¹¹. З майна залишилося лише погруддя Тараса Шевченка.

Завдяки старанням філіальної управи, робота “Просвіти” в повіті налагоджувалася. 21 травня 1925 р. у залі Товариства “Основа” в Бродях відбулися загальні збори членів філії, на які прибуло 38 делегатів від 25 читалень. На зібранні були прийняті зміни до статуту та переобрано Виділ¹².

Окрім культурно-просвітницької праці, Товариство займалося різними господарсько-економічними питаннями. Власними силами або при допомозі товариства “Сільський господар”, “Просвіта” влаштовувала для своїх членів просвітньо-економічні наради, господарські курси, економічно-промислові відчити, реферати. Часто на такі заходи запрошувалися інструктори з Львівського матірнього товариства.

Однак на заваді діяльності “Просвіти” нерідко ставала польська державна влада. Так, збори філії, які мали відбутися 15 жовтня 1929 р., були розпущені поліцією як нелегальні¹³. Під час пацифікації 1930 р. проведено ревізію майна бродівської філії, зачинено читальню в Кадлубиськах (зараз с. Лучківці), в Черниці, за словами пароха села о. Степана Клепарчука, військові сильно побили члена Виділу читальні “Просвіта” Степана Луміковського. Добро кооперативу і читальні знищили¹⁴. Тоді ж й загинула бібліотека читальні. В березні 1931 р. староство взагалі заборонило діяльність бродівської читальні “Просвіти” за те, що “уряд читальні дозволяє членам “Сільробу-єдність” проводити зібрання в своєму приміщенні...”¹⁵.

Активну боротьбу проти Товариства “Просвіти” вели “сільробівці” та москвофіли. Хоча в цілому авторитет останніх на Бродівщині послабився, в окремих селах (Попівці, Нем’яч, Пониква, Лучківці, Кутище) вони мали значний вплив. Між “старорусинами” (або як їх в народі називали – “кацапами”) та українцями тривала постійна ворожнеча.

28 жовтня 1932 р. філію очолила Марія Жолнірчук. Під її керівництвом Товариство діяло аж до 1939 р. За цей час “Просвіта” стала одним із найпопулярніших організацій у повіті. Постійно проводилися свята “Просвіти”, Крут, Шевченківські, Франкові, Шашкевичівські урочистості, вечори, влаштовувалися різні здвиги, вистави, курси тощо.

Паралельно з Бродівською філією було засновано Підкамінську філію “Просвіти”, в округ якої входило 20 навколишніх сіл. Її першим головою став парох с. Черниця, активний культурний діяч Бродівщини, о. Степан Клепарчук.

Останні загальні збори бродівської філії “Просвіти” відбулися 31 грудня 1938 р. У звіті до матірнього товариства Марія Жолнірчук вказувала, що філія має 52 читальні загальною кількістю 6120 членів. 17 громад мали свої читальняні домівки. В 21 селі, з ініціативи “Просвіти”, діяли дитячі садки, які відвідувало 525 дітей¹⁶.

Однак з перших днів радянської влади у вересні 1939 р. діяльність філії “Просвіти” була зупинена, а згодом і зовсім заборонена. Її активні діячі були піддані репресіям та арештам.

Iaroslav Onyshchuk. Branch of “Prosvita” in Brody

The author explores activity of the branch of “Prosvita” in Brody in 1891–1939, in particular circumstances of its establishing, number of members, main types of activity, expanding of reading clubs in the district and competition with the M. Kachkovsky Society. He points out important contribution of V.Shchurat to the formation of the branch.

Key words: “Prosvita”, branch of the society in Brody, reading clubs in the Brody district.

-
- ¹ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1303. – Арк. 1.
  - ² Там само. – Арк. 7.
  - ³ Там само. – Арк. 10–11.
  - ⁴ Там само. – Ф. 146. – Оп. 58. – Спр. 77. – Арк. 83 зв.–84.
  - ⁵ Там само. – Спр. 1299. – Арк. 2.
  - ⁶ Там само. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1303. – Арк. 50.
  - ⁷ Руслан. – 1900. – № 7.
  - ⁸ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1303. – Арк. 63.
  - ⁹ Там само. – Спр. 1300. – Арк. 28 зв., 29.
  - ¹⁰ Діло. – 1922. – № 34.
  - ¹¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1300. – Арк. 36.
  - ¹² Тернопільський обласний державний архів (ТОДА). – Ф. 231. – Оп. 2. – Спр. 170. – Арк. 32.
  - ¹³ Там само. – Ф. 274. Оп. 4. – Спр. 165. – Арк. 26 зв.
  - ¹⁴ Клепарчук С. Дорогами і стежками Бродщини. – Торонто (Онтаріо), 1971. – С. 143.
  - ¹⁵ ТОДА. – Ф. 274. – Оп. 4 с. – Спр. 183. – Арк. 33.
  - ¹⁶ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1300. – Арк. 83–84.